

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

A. GERGELY András:

Zsákmányolók – régen és ma (egy kulturális antropológiai jelenség analógiájára)

Eredeti közlés/Original publication:

in: A. Gergely András – Kemény Márton szerk.: *Motogoria: Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*, 2004, Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont – ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék, 92–105. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.195

Dátum/Date: 2013. január/January 20.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

A. Gergely András: Zsákmányolók – régen és ma (egy kulturális antropológiai jelenség analógiájára), *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–21. old.**, No. 000.000.195, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Nagyobb magyarországi közkönyvtárak

Kulcsszavak/Key words

kezdetleges, halász, vadász, gyűjtögető, zsákmányoló társadalmak, javak hagyományos elosztása és cseréje, a zsákmányolás újraélése modern körülmények között, posztmodern primitívség, a zsákmányolás adaptációja marginalizálódott rétegek által, a zsákmányolás prehisztorikus és modern formái, primitive, fishing, hunting, gathering, predatory societies, traditional distribution and exchange of goods, re-experiencing of the predatory behavior in modern con-

ditions, postmodern primitivism, adaption of the predatory behavior by marginalized groups, prehistoric and modern forms of the predatory behavior

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

ZSÁKMÁNYOLÓK – RÉGEN ÉS MA

(Egy kulturális antropológiai jelenség analógiájára)

A. Gergely András

A kultúra teljes rendszerének fölismeréséhez, megnevezéséhez megannyi módon foghatunk hozzá: részeit akár, vagy látszatainak felületét, fölnagyított mikrotörténeseit vagy önmagán túlmutató tartalmait egyaránt értelmezhetjük. Lehetséges historikus egybevetés is a történetileg létező kultúrák hasonlósága és eltérései között, s a térben, az egyazon időben együtt egzisztáló, természeti–földrajzi–igazgatási–etnikai–kulturális– vagy életmód-határok közötti másságok összehasonlítása is számos módon elvégezhető. Mindezt nem kívánom itt most felölelni, nem is lenne hihető egy ilyesfajta komplexitásra vállalkozó munka. Úgy látszik azonban, a megközelítések és a megértés eltérő viszonyait hozhatjuk létre, ha a kultúra „termelésében”, elosztásában, kisajátításában szerepet vállaló vagy részesedő embercsoportokat vizsgáljuk. Az emberi élet folytonosságának, az emberlét körülményeinek is számtalan változatát leljük föl a megélhetési viszonyoktól, munkalehetőségektől és a gazdasági-létfenntartási környezettől függően. Nincs is itt elegendő hely a társadalmi szükségletek közvetlen és közvetett (pl. mentális, érzelmi) kielégítésével kapcsolatos végtelenül sok teória ismertetésére, sem pedig a szociokulturális integrációk megannyi formájának felsorolására. Írásomban ezért nem törekszem ezekről teljes kép megrajzolására, csupán egy lehetséges kérdés fölvezetésére arról, ami lehetővé tesz egy analógiás következtetést a „civilizáció előttinek” tekintett, ősi létmódok egyik típusa és a modern társadalmi berendezkedés egy másik lét-stratégiája között. Amit állítok, lényegére csúszítva nem több mint hogy prehistorikus racionalitások olykor ismét (vagy folytonosan) jelen vannak modern létformáink között. Így az az értékrend, amely a „primitív társadalmak” lesajnálásában fejeződik ki, vagy éppen azok „elmaradottságát” regisztrálja, illetve ezek „fejlődésben megrekedt” állapotának „fejlesztését” tervezi, nem igazán képes önreflexióra, saját képének teljesebb megalkotására.

Megközelítésem arra irányul, hogy az életmódok és életvezető értékek háttérben meghúzódó „objektív” társadalmi kategóriák egyikét, a *zsákmányolást* kiemeljem, s minthogy rendszerint „ősi” népek megélhetési módjának tekintik, éppen ellenkezőleg: megpróbálják analógiát keresni korunk egyik sajátos, tipikus megélhetésmódja, a hatékonyság-elvű vállalkozói életvitel és politikai-gazdasági mintaválasztás jellemzése révén.

Az „eredeti jólétiségtől” a jól-lét „eredetiségéig”

Egy alapozó szintű kulturális antropológiai tankönyv (Hollós Marida munkája, 1995) egyik fejezetét használom föl ismeretforrásként az első körben. Teszem ezt egyrészt azért, mert fontos ismeretanyagról van szó, mely ráadásul gondolatébresztő,

inspiráló is, továbbá kedvez az analógiás gondolkodásnak. Eljárásomod kétségtelesenül interpretatív, vagyis továbbgondoló, értelmező, szimbolikus tartalmakban keresgélő, még akkor is, ha a hivatkozott szöveg talán „okítólag” hangzik ilyen terjedelemben. Nem többet, olvasatot kínálok, egyet a lehetséges több közül, hogy mondánivalómat hozzáfűzhessem...

A hazai egyetemi antropológiai oktatásban bevezetett kézikönyv a „*Gazdasági rendszerek*” ismertetésénél arra hívja föl figyelmünket, hogy valamennyi emberi társadalom kialakítja gazdasági rendszereit, s ezek révén különböző javakat és szolgáltatásokat termel, oszt el és használ fel a gazdasági viselkedésmódok, motivációk és választások alapján a társadalmi javak és szolgáltatások termelésében, elosztásában és fogyasztásában – mégpedig a kultúra részeként. A különböző gazdasági rendszerek különböző gazdasági viselkedést eredményeznek, s ezt a hagyományos („formális”) közgazdaságtan az emberi viselkedéstípusok eltérései alapján úgy tekinti, mint sokszínűségével a nyugati (ipari) piacgazdaság körülményei között kifejlődött szükségleti formákat. A közgazdasági megfigyelések alapján állítható, hogy az emberek anyagi szükségletei egyre korlátalanabbak, az ezek előállítását szolgáló eszközök viszont nem, emiatt mindenkinek magának (és körülményei szerint) kell döntenie arról, miképp osztja be idejét, energiáját és tőkét úgy, hogy elérje a kívánt céljait és ebben másokat csak relatíve kevésbé korlátozzon. Ugyanakkor az elemzések és az ökológiai figyelmeztetések már régóta arról árulkodnak, hogy az emberek („ősiek” és modernek) egy része képes takarékoskodni, s a választható cselekvésmódok közül racionalitása alapján választ, amellett hogy a saját anyagi jólétét és profitját maximálisan biztosítani próbálja, vagy ugyanezt teszi szűkebb közössége érdekében.

Számos gazdasági megfontolás és felfogás szerint a takarékoskodás a fő kulcsa annak, hogy megértjük az árutermelést és fogyasztást, amelyben minden döntést racionálisnak feltételeznek, ha

„az a szándék az alapja, hogy maximalizálja a profitot. Az individuumokról szintén azt feltételezik, hogy racionálisan cselekszenek, a szűkös erőforrásokat úgy osztják be, hogy az növelje az egyén anyagi jólétét” – írja Hollós (i.m. 46. old.).

A gazdaságosság tanulmányozásának szerinte is csak olyan társadalmakban van értelme, amelyekben formális gazdaság alakult ki. Ám

„ha azt elfogadjuk, hogy az egyén saját anyagi jólétének maximalizálására törekszik, akkor mennyire lehet megérteni a viselkedést ezekben a társadalmakban?

Az antropológiai adatok azt mutatják, hogy bár az emberek valójában minden társadalomban racionális célok és eszközök szerint választanak, anyagi jólétüket szemük előtt tartva, mégis vannak olyan választásaik, melyek alapját más értékek képezik. Míg nálunk, ahogy azt néhány antropológus felveti, a féktelen individualizmus a bőségből származik, ezzel szemben egy olyan társadalomban, mint amilyen pl. az *ik*, az éhezést megközelítő körülményekből. Így, bár a külső körülmények különböznek, az *ik* társadalomnak lehet mindannyiunk számára üzenete” (uo. 46. old.).

Mégis a társadalmak többségében (beleértve az amerikaiakat is)

„a racionális költség–haszon mérlegelés soha nem a viselkedés egyedüli motivációja. Ez óvatosságra kell, hogy intsen bennünket, amikor olyan más kultúrákban próbálunk viselkedéseket elemezni, amelyek gazdaságának tűnnek, (tehát jellemző rájuk az ártermelés, elosztás és fogyasztás), de a nyugatiak szemében irracionálisnak tűnhetnek, azaz nem jellemző rájuk az egyéni önérdék maximalizálása.

Marshall Sahlins például megkérdőjelezi, hogy a hiányelméletet, a formális közgazdaságtan alapvető koncepcióját lehet-e alkalmazni a vadászó és gyűjtögető társadalmakra. Sahlins a vadászokat és gyűjtögetőket 'ősi jóléti társadalmaknak' nevezi. Nem azért, mert (valójában) gazdagok, hanem azért, mert igényeik korlátozottak és technológiájuk több mint elég, hogy kielégítse szükségleteiket. Sahlins szerint az a feltevés, hogy az emberi szükségletek korlátlannak és az erőforrások szűkösek alapvetően igaz a kapitalizmusban, ahol a termelési egységeket a profit motiválja, de ez semmi esetre sem minden emberi társadalom jellemzője; a gazdagságosság nem egyetemes emberi érték.

Az élvezetekre szánt szabadidő egyike azoknak a céloknak, amelyre az emberi erőfeszítés irányulhat. A másik a társadalmi státusz, vagy az elismerés növelése" (uo. 47. old.).

A modernizáció útján elindult társadalmakban az elosztásból részesedés, valamint maga az elosztási jogosultság adja az egyén rangját, az amerikai társadalomban például a presztízs elsődlegesen az egyén által birtokolt javakkal és a felmutatott szolgáltatásokkal van szoros kapcsolatban.

„Más társadalmakban a presztízs bőkezűséggel, nagylelkűséggel, mások megajándékozásával fonódhat össze. Azokat, akiknek több van, mint másoknak, kapzsinak tarthatják és inkább elvesztik presztízsüket, mintsem megerősítik azt". Ilyenek az Új-Guineában talált trobriandi társadalom által fenntartott cserehálózat, az észak-nyugati part amerikai indiánjainak potlach-(adomány)rendszere és általánosságban az afrikai, ausztráliai őslakosság elosztási- és értékrendszere által szabályozott társadalmi–hatalmi tőketípus több formája. Társadalmi státusz és rang összhangja e „primitív” világban azoknak jut, akik a kollektív érdekek mentén vezetik anyagi boldogulásuk és „mentális ökológiájuk” vonalát.

Az erőforrások termelése és elosztása szempontjából „bizonyos társadalmakban a viselkedésnek csak kevés aspektusát jellemzi a gazdagságosság. A legtöbb gazdasági tevékenységnek ezekben a társadalmakban az emberek szociális, ceremoniális vagy morális célokat tulajdonítanak. A gazdaság antropológiai tanulmányozásának, amelyet szubsztantív közgazdaságtannak hívnak, így fel kell ölelnie az eszközök és célok kapcsolatának megértését, amely túlmegy az individuális anyagi érdek maximalizálásán. Noha az egyéneknek mindenhol vannak racionális választásaik a saját érdekeik szerint 'gazdaságosan' viselkednek, mégis a kultúra és a társadalom, az értékek és a társadalmi struktúrák szolgáltatják azt a keretet, melyen belül ezek a választások megtörténnek. Az antropológia jelentősen hozzájárul az emberi viselkedés tanulmányozásához azzal, hogy bemutatja, a racionalitásnak eltérő jelentései vannak a különböző társadalmakban. Mindezek megértésének igazi gyakorlati értéke van, mivel a nem ipari társadalmak modernizációs és gazdasági fejlődést szolgáló programokba kezdenek. Azok az emberek, akik eddig még nem éltek piacgazdaságban, nem feltétlenül fogják ugyanúgy látni annak értékeit, mint ahogy azt a nyugatiak teszik" (uo. 47–48. old.).

„Egy gazdasági rendszer a társadalmi–kulturális rendszer része, amely a javak és szolgáltatások termelésével, elosztásával, fogyasztásával foglalkozik egy adott társadalmon belül. A

közgazdaságtant részben azok az eszközök érdeklők, amelyekkel a javakat előállították, továbbá maguk a javak. Ennél azonban fontosabb, hogy a tárgyak és emberek, továbbá az emberek egymáshoz való viszonyával foglalkozik, a termelési, elosztási, fogyasztási folyamatokon keresztül.

Az antropológusokat a gazdasági élet és a kultúra más részei közötti kapcsolatok érdeklők. Ennek egyik jellemzője, hogy a kultúra meghatározza és formálja azokat a célokat, melyeket az egyének keresnek és azokat az eszközöket is, amelyekkel elérhetik azokat. A társadalmi és a gazdasági rendszer kölcsönösen függ egymástól. Más szempontokból is a termelés megszervezésének módjai kihatnak a család intézményére és a politikai rendszerre és ez fordítva is igaz: a különböző típusú politikai szerveződéseknek szintén vannak következményei a javak megtermelésének és elosztásának módjaiban. Hogyan befolyásolja a technológiai komplexitásnak egy adott szintje a munka megszervezését? Hogyan függ össze a termelés, az elosztás, a fogyasztás folyamata a társadalmi osztályok formálódásával, illetve a társadalmi differenciálódás hiányával? Milyen jelentőséggel bírnak a különböző gazdasági rendszerek a gazdasági növekedésre és a társadalmi változásokra?

A preindusztriális társadalmakban és a parasztok között gyakran nehéz elválasztani a gazdasági rendszert a kultúra többi részétől. A gazdaság beágyazódott az egész társadalmi folyamatba és kulturális formába. Csak néhány csoport szerveződött kizárólagosan a termelés céljára. A termelést olyan csoportokban bonyolítják le inkább, mint amilyenek a családok, a nagyobb rokonsági csoportok, vagy a helyi közösségek. A termelő egységeknek tradicionális társadalmakban sok céljuk van: a gazdasági tevékenység csak egy aspektusa a foglalkozásuknak. A javak elosztása, vagy cseréje szintén olyan viszonyokba ágyazódott be, amelyeknek elsődlegesen társadalmi és politikai céljaik vannak. Ilyen feltételek mellett, ha az antropológus egy adott társadalom gazdaságát akarja tanulmányozni, sok, abban a kultúrában nemcsak gazdaságinak mondható tevékenységből kell felépíteni egy adott rendszer adott modelljét” (uo. 48–49. old.).

Hollós alapvető rendező elve a társadalmak gazdaságát és a gazdaságra épülő vagy vele szorosan összefüggő rendszerben az *adaptációs módok, formák és intézmények elrendeződése*, mondhatni a társadalmiság mint alkalmazkodási modell. Adaptációnak azt a *folyamatot* nevezi, amely által egy organizmus olyan fiziológiai és viselkedésbeli tulajdonságokat alakít ki, melyek a környezet és az életben maradás szempontjából lényegiek.

„Mivel a környezet folyamatosan változik, az organizmusok állandóan alkalmazkodnak; az adaptáció tehát egy előremutató folyamat és nem egy állandó állapot.

A természetes kiválasztódás az a legfontosabb mechanizmus, amelyen keresztül az élőlények alkalmazkodnak. A természetes kiválasztódás azoknak az egyedi organizmusoknak a túlélését és reprodukcióját részesíti előnyben, amelyek olyan jellemzőket örököltek, amik lehetővé teszik számukra, hogy a leghatékonyabban birkózzanak meg környezetük viszontagságaival. Az emberi populációk is hasonlóképpen alkalmazkodnak a környezethez, genetikai-biológiai változásokon keresztül. Például a betegségek megkímélik a legellenállóbbakat és így sok generáció múlva azok a populációk, amelyek valamilyen betegségben szenvednek, sokkal ellenállóbbakká válnak vele szemben.

Azonban az emberiség egy nagyon fontos vonásban különbözik az állatoktól: mi a környezeti viszonyokhoz főként technológiai eszközökkel, viselkedési mintákkal és kulturális tudással alkalmazkodunk és nem csak anatómiánk vagy fiziológiánk módosulásaival. Hogyha lehül a klíma, vagy egy nép hidegebb területre vándorol, akkor a megváltozott viszonyokkal főként tüzugyújtással, hajléképítéssel, ruházkodással és nem fiziológiai adaptáció révén küzd meg. A technológiai és a társadalmi szervezet lehetővé teszi számunkra, hogy genetikai adottságaink lényegesebb megváltozása nélkül alkalmazkodjunk környezetünk változatosságaihoz.

Bármely emberi populációnak háromféle erőhöz kell alkalmazkodnia környezetében. Az első a nem élő vagy abiotikus-környezet. Ez jelenti a hőmérsékletet, a csapadékot, a talajt, a vizet stb. A második az élő vagy biotikus-környezet, ide tartoznak ama növények és állatok fajtái, megoszlásuk és hiányuk, melyeket az emberek fogyasztanak, vagy máshogyan hatnak rájuk. A harmadik a populáció jelenléte, amellyel versenyben vannak, harcolnak, kereskednek, vagy valamilyen más kapcsolatban állnak. Az emberek társadalmi–kulturális rendszert (szándékosan vagy nem szándékosan) az előbb felsorolt külső erők némelyikéhez vagy mindegyikéhez igazítják. Ugyanakkor kölcsönhatásban állnak környezetükkel, saját igényeikhez és vágyaikhoz alakítják azt” (uo. 49. old.).

A környezeti kihívásokhoz való kényszerű, és sikeres vagy sikertelen adaptáció az adottságok felismeréséből, kihasználásából, „kiéléséből” származik. Eltérő viselkedésmódot és környezeti reflex-választ igényel a pásztorkodás, az iparűzés, az agrártevékenységek számos módja, a vadászat, a halászat, vagy épp a gyűjtögetés. E jellegzetes munkamegosztási „másságok” között az egyik, a legprimitívebbnek tekintett foglalatosság azoké a népcsoportoké, amelyeket „zsákmányolóknak” neveznek.

„A zsákmányolók olyan népcsoportok, akik kevés, vagy semmi erőfeszítést nem tesznek azért, hogy ellenőrizzék azokat a természeti erőforrásokat, amelyek létfenntartásukat biztosítják. Többnyire vadnövények gyűjtögetéséből élnek, melyek környezetükben fordulnak elő.

Eddig még nem találtak 10 000 évnél régebbi bizonyítékokat a földművelésre, ill. az állatok háziiasítására. Az emberiség tehát teljes történelmének csak kis hányadában termelt élelmet és tartott háziiasított állatokat; egyébként zsákmányolásból élt. Mindabból, amit az etnográfusok megtudtak a 20. századot megért vadászó-gyűjtögető népekről, következtethetünk arra, hogy hogyan éltek őseink a prehistorikus időkben. A zsákmányolók tanulmányozása arra is lehetőséget nyújt, hogy megvizsgáljuk azoknak az embereknek az életmódját, akik a természet közvetlen közelében élnek. Mostanában (a kutatási) terepmunkák során további meglepő tényeket fedtek fel a zsákmányolókról. Arról, hogy mennyire kielégítően táplálkoznak, milyen hosszan és nehezen dolgoznak stb.

Tízezer évvel ezelőtt minden emberi populáció vadászatból és gyűjtögetésből élt. Ahogy a növénytermesztés és az állattartás számos területen fejlődött, úgy kezdtek el a földműveléssel és pásztorkodással foglalkozó népek számban gyarapodni és földrajzilag elterjedni. Egy ezredév múlva, ez a növekedés és expanzió a zsákmányolókat olyan területekre kényszerítette, amelyeket a földművelők és pásztorok nem találtak elég jól hasznosíthatónak, vagy nem voltak képesek azokat eredményesen kiaknázni. Ez az oka annak, hogy amikor az európaiak először találkoztak nem-nyugati népekkel a 16. és 17. század során, a legtöbb zsákmányoló olyan környezetben élt, amely túl hideg, vagy túl száraz volt ahhoz, hogy preindusztériális

technológiával megművelhető legyen. A 20. századra zsákmányolókat már csak néhány trópusi esőerdőben, sivatagban, száraz szavannán, vagy tundrán találunk.

Hogyan befolyásolta adaptációjuk a vadászó–gyűjtögető életmód más elemeit? Pontosabban hogyan szervezik meg a termelést és ez hogyan hat a zsákmányolók társadalmi–kulturális rendszerére? (...)

A zsákmányolóknál a kor és nem szerinti munkamegosztás dominál, bár a szaktudás és a különleges képességek is alapot jelentenek a feladatok kijelölésénél. A férfiak elsőrendű feladata a vadászat, a nőké pedig a növények gyűjtögetése. (...)

A legtöbb zsákmányoló évszakonként vándorol. A Föld egyetlen természetes területe sem kínál az egész év során azonos fajtájú és mennyiségű forrásokat. A csapadék mennyisége évszakonként változik, a trópusokon kívül pedig a hőmérséklet is. A vadászható állatok is évszakonként más-más helyen fordulnak elő, és a gyűjtögetett növények és gyümölcsök is csak az év bizonyos időszakaiban állnak rendelkezésre. A zsákmányolók általában olyan területekre vándorolnak, ahol a legbőségebb az élelem és a víz, vagy a legkönnyebb azt megszerezni az év adott szakaszában.

A legtöbb zsákmányoló csoportnál az évszakok szerinti mobilitás a közösségek koncentrációjával és szétszóródásával párosul. Az emberek nemcsak mozognak, hanem néha viszonylag nagy szálláshelyeken csoportosulnak, majd az év más részére megint szétválnak. Ez az összegyűlés és szétszóródás rendszerint az állati és növényi táplálék hozzáférhetősége szerint alakul. (...)

A zsákmányolók másik közös vonása a csoportok kis létszáma. A legtöbb ilyen csoport 50 főnél kevesebbet számlál. Az antropológusok hordáknak nevezik ezeket: jellemzőjük, hogy taglétszámuk az olyan nélkülözhetetlen erőforrások, mint az élelem és a víz évszakonkénti eloszlása és mennyisége függvényében ingadozik. A hordák kis méretét főleg a zsákmányoláshoz való szervezeti adaptációnak tekinthetjük. Egy bizonyos időszak alatt (főként a környezettől és annak erőforrásaitól függően) a hordák kimerítik az adott területet és új környezetbe kell költözniük. Minél nagyobb egy horda, annál gyorsabban használja el egy hely vadnövényeit és irtja ki állatait, és így annál sűrűbben kell helyet változtatnia. A hordák kis méretének egyik oka így az is, hogy a kisebb csoportoknak nem kell olyan sűrűn felkerekedniük, mint a nagyobbaknak.

Tehát a legtöbb vadászó és gyűjtögető horda kicsi, bár számuk jellemzően évszakonként változik az erőforrások hozzáférhetőségének függvényében. A hordák összetétele is flexibilis – azaz egyének és a családok nem maradandóan csatlakoznak egy hordához, vagy egy területhez, hanem számos választási lehetőségük van, hogy hol és kivel éljenek.

Ennek a társadalmi mintának, mint adaptációnak van értelme. Annak a területnek, amelyet én másokkal együtt birtoklok, lehetnek gazdag erőforrásai ebben az évben, de a csapadék évről évre és területről területre annyit változik, hogy a jövőben rákényszerülhetek, hogy ideiglenesen elhagyjam. Azzal, hogy az idén befogadom rokonaimat, biztosítom, hogy később egy lehetséges nehéz időszakban ők is befogadjanak engem. A települések összetételének flexibilitása lehetővé teszi egy bizonyos területen élő populáció számára, hogy méretét bármelyik évben az ott hozzáférhető forrásokhoz igazítsa.

Összefoglalva: a zsákmányoló népek egyik alapvető vonása, hogy megszervezik lakókörnyezetük hasznosítását (pl. a mobilitás évszakonként; összegyűlés és szétszóródás legalább évszakonként; szállásterületek, kis, változó méretű és flexibilis összetételű hordákból).

Mint korábban említettük, a zsákmányoló adaptáció különféle lehet. Nem minden vadászó-gyűjtögető illik a most bemutatott általános leírásba, mivel nem volt mindegyik nagyon mozgékony és élt kis, változó méretű hordákban. A Föld néhány részén a környezet eléggé gazdag és állandó forrásokkal rendelkezett ahhoz, hogy a zsákmányolók nagy, különálló falvakban lakjanak. Ez különösen igaz akkor, ha ismerték a táplálék-konzerválás technikáját. Táplálékbőség idején konzervált és elraktározott táplálék segítségével a lakosság kiküszöbölheti a források bőségének természetes ingadozását és ez néha lehetővé teszi számukra, hogy adaptálódjanak a letelepedett létformához.

Észak-Amerika északnyugati partjának indiánjai ilyen forrásokban gazdag területen éltek. Többnyire partközeli szigeteken és folyópartokon telepedtek le pl. a kwakiutl, tlingit, haida törzsek, akik a vad, de viszonylag megbízható állati és növényi táplálék széles skáláját fogyasztották. Az előbbieket kiemelkedő fontosságú a hal. Éves őszi ívásokkal járó vándorlásuk a folyók torkolataira lefelé és felfelé, az indiánoknak az élelem bőséges forrását jelentette. Ezek a csoportok minden őszi halcsapdákkal, hálókkal és más módon fogtak halat, amit füstöltek, szárítottak és eltették az év hátralevő részére.

Ebből következően az északnyugati törzsek képesek voltak viszonylag körülhatárolható területeken megtelepedni, melyeket megvédték a betolakodókkal szemben, akik megkísérelték megsérteni a javakhoz való kizárólagos hozzájutásukat. Gondosan díszítették faházaikat, amelyeket hosszú távra építettek. Nem úgy, mint a keleti zsákmányolóknál, az északnyugatiaknál jelentős különbségek alakultak ki a társadalmi rangok között. A rangkülönbségeket bizonyítja a híres potlach-intézménye, ami takarók, nagy rézlemezek, csónakok, faragott fadóbozok, más vagyontárgyak rokoni csoportok közti nagyarányú kompetitív cseréje. Itt jellemző egy bizonyos mesterségbeli specializáció is – találhatunk ugyanott művészeket, kézműveseket, és takácsokat is.

A felhalmozó „jóléti” társadalom

Az utóbbi évszázadokban, de különösen az utóbbi 2–300 évben a nyugati népek és életmódjuk terjeszkedése óta, a zsákmányolók egyre inkább kiszorultak azokról a területekről, melyeket a növénytermesztő és pásztorkodó, iparosodott népek könnyen kiaknázhatóknak találtak. Néhány esetben tervszerűen irtották ki őket. Más esetekben a középük vitt betegségek annyira megtizedelték a zsákmányolókat, hogy az a kevés, ami megmaradt, mostanra már más életmódhoz asszimilálódott. Ezekből a tényekből ne következtessünk arra, hogy a zsákmányoló életforma az adaptáció alacsonyabb rendű módja – jóllehet nem tűnik képesnek arra, hogy olyan hatékony katonai erőt tartson fenn, mint más népek. Valójában szerszámaik, technikájuk és azok a hatékony módszerek, ahogyan a táplálékot megszerezték és a környezetükben lévő más forrásokat kihasználták, megfelelőek voltak mindaddig, amíg nem kellett katonailag versenyezniük más adaptációs rendszerekkel. A hatvanas évek óta a kevés túlélő zsákmányolóról szóló etnográfiai munkák általában azt sugallják, hogy életük könnyebb, mint azt az iparosodott népek gondolnák.

Azt gondolhatnánk, hogy a zsákmányoló életforma nehéz. Végül is a zsákmányolók olyan természeti erőknél vannak kitéve, amelyek fölött nincs ellenőrzésük. Mivel a létfenntartáshoz szükséges források elosztása és bősége felett az embernek nincs hatalma, a legtöbb zsákmányoló nem tud egy helyen maradni, nagy településeken élni, vagyont felhalmozni,

közvetlen szükségleteiken felül többletet létrehozni; (...) a természet embert korlátozó erői pedig elvesztették jelentőségüket. Amikor rájöttek, hogy a vadállatokat háziasítani lehet, az emberek már nem voltak kiszolgáltatva a 'hús-ellátmányuk' vagy a vadállatállomány-mennyiség természetes ingadozásának. Először lett a növényi és állati táplálékellátás befolyásolható, megbízhatóbb és kevésbé munkaigényes a betakarítás. E forradalmi változás után a népcsoportok letelepedhettek nagy, állandó falvakban, elkezdhettek vagyont felhalmozni, többletet termelhetnek, ami lehetővé tette a specializálódást és végül a kultúra fejlesztéséhez szükséges szabadidőt.

Ma már bizonyítható, hogy ez a történet csak mese. A még ma is élő zsákmányolókról írt etnográfiai tanulmányok jelzik, hogy sok tekintetben életük általános minősége legalább egyenlő azokéval, akik törzsi csoportokban élnek. Sajnálatos, hogy erről csak olyan kevés tanulmány szól. (...) Több tízezer éven keresztül a zsákmányoló életmód elegendő táplálékkal látta el az emberiséget ahhoz, hogy fajunk a szárazföldek legnagyobb részén elterjedhessen. Annak ellenére, hogy a gyűjtögető–vadászó életmód a Homo sapiensre nézve egy evolúciós siker, van egy nagy hátránya más adaptációkhoz képest: viszonylag kevés ember tudott egységnyi földterületen vadászból és gyűjtögetésből megélni. Csak ritkán emelkedik a népsűrűség a zsákmányolók közt 1 vagy 2 fő fölé négyzetmérföldenként, sok helyen több négyzetmérföldnyi kizsákmányolható földre van szükség egy személy ellátásához.

A zsákmányolás csak alacsony népsűrűséget tud eltartani: ugyanis a növények és az állatok, amiket a zsákmányolók felhasználnak, nem fordulnak elő mindig olyan mennyiségben, hogy az elegendő legyen és nem mindig találhatók meg akkor és ott, ahol éppen szükség lenne rájuk. Addig, amíg az emberek nem tudtak hatást gyakorolni táplálékuk eloszlására és előfordulására, az egyetlen terület által eltartható személyek száma nem emelkedhetett egy meghatározott korlát fölé. Ha egy terület lakossága ezen hosszú távú eltartóképesség fölé emelkedett vagy a környezet szenvedte meg, mert a természeti élelemforrások felhasználása és megújuló képessége nem volt arányban, vagy a lakosság egy része hagyta el a területet. Tulajdonképpen ez a szaporodás és helyi népesség nyomásának köszönhető szétszóródás lehetett az emberiség az egész bolygón való (földrajzi) szétterjedésének elsőrendű oka az őskorban.

Termények ültetésének és háziasított állatok tartásának egy nagy előnye van a zsákmányolással szemben: sokkal több embert tud egy adott földterület eltartani. Valóban, a növénytermesztés (és kisebb mértékben az állattartás) megnöveli a rendelkezésre álló terület eltartó képességét, nagyobb népsűrűséget tart el. (...) Az állatok háziasítása lecsökkentette és végül néhány területen majdnem teljesen kiszorította a vadászatra fordítható időt. Az eke elé befogott szarvasmarhák, a lovak, bivalyok az emberi munkát is megkönnyítették a gazdálkodásban..." (Hollós 1995, 49–54. old.).

A zsákmányolás, mint primer megélhetési tevékenység egykönnyen száműzhető a messzi múltba. Tudjuk azonban, hogy ez koránt sincs így, a zsákmányolók tovább élnek, vagyis kortársaink. Ma, Magyarországon az ötvenes–hetvenes korosztály történeti emlékezetében még élénken él a korai vagy középső szocializmus korszakának nagy morális tanítása, nevezetesen a kizsákmányoló tőkésről, aki bár mérhetetlen fölösleget és extraprofitot halmoz föl, csak egy élete van, csak egy szájjal ehet, csak magasra ülhet vagyona értéktelen dombján, s életének nem lesz komolyabb értelme... Ezt a példázatot napjaink pályakezdő fiatalabb nemzedéke, egyetemista vagy kamasz-korosztálya nemcsak nem érti, hanem megmosolyogja. S bár materiális

szükséglete kétségtelenül nagyobb és praktikusabb ennek a generációnak, a tartalékolás, fölhalmozás, vagyis a termelői kultúra jövőképpel szavatolt minősége nem-racionális képletként él tovább körükben.

„Amikor valaki vadászik vagy gyűjtöget, ezt közvetlen szükségleteinek kielégítésére teszi. Ha többet ejtene el vagy szedne össze a szükségesnél, csak pazarolná energiáját, és veszélyeztetné az utánpótlást. De ha valaki földműveléssel foglalkozik, semmi baj nem származik abból, ha a szükségesnél többet termel. Csak az a kérdés, mit csinál vele, ha megtermelte...” Raktározhatja is, piacra is viheti, el is cserélheti. De ha az erdőkiéléssel foglalkozó busmanok nem keresnek az együttműködést és az életmóddal kapcsolatos helyzeteket nem alkuk segítségével oldanak meg, háborúzniuk kellene, s meglehet, hogy kiszorítanák őket történeti szállásterületeikről, létük feltételei szűnnének meg – vagyis a konfliktusok fenntartásának a zsákmányok és termények bősége érdekében nincs értelme...” (Thumbull 1970, 11. old.)

A zsákmányolás és környezetkielés kapcsolata a felhalmozással, a vadászattal, a többfunkciós élelemszerzési móddal és a (föld- vagy vadászati) terület-tulajdonnal nem függ össze tiszta képletként, így a zsákmányoló-prédálók létszámával és sokoldalú gyűjtögetési, csereberelési, térbeli eloszlási kérdéseivel sem – mint erre Sárkány Mihály hívja föl a figyelmet Stewart gondolatainak ismertetésekor (Sárkány 2000, 35–43. old.). Az ökológiai szemlélet „racionalitás-tartománya” nemcsak a kultúrafogalom újragondolására készlet, hanem a környezet-kiaknázás evolúciós trendjeinek, mintáinak tartósságát vagy éppen változandóságát is aláhúzza. A stewarti elutasítás, amely a holisztikus kultúrafelfogásra vonatkozott, kiemeli a kölcsönös függés mértékét és fajtáját is, sőt, azt is, milyen módon hat mindez a kultúra egyéb módjaira, a speciális adaptív folyamatokra. S talán éppen az adaptáció tüneménye az, amely számomra analógiát kínál (bár ehhez talán elegendő lenne a kortárs magyar Budapest-külvárosi roma elit adaptációs rutinjait földézni, amely Hajnal László leírásában a látszólag „hátramaradott” társadalmi csoport bizonyítottan sikeres evolúciós potenciáljáról szól). A „posztmodern” primitívség így a hasonló környezeti és éghajlati feltételek között ideiglenesen sikeres adaptációra képes „törzs” vagy „horda” történetileg felhalmozott kulturális rutinjáról és nem-természeti környezetben elért megélhetési sikerképességéről bizonykodik, föltéve a kérdést immár azoknak, akik korábban éppen őket kívánták volna átszocializálni és egyfajta visszafogott nyugati civilizációra rávezetni...

A gazdasági és társadalmi komplexitáson belüli „primitívség” és „modernség” teóriáit cáfolva, illetőleg a primitív közösségek évezredes változatlanságának Engels által kifejtett okait citálva, végül a marxi kizsákmányolás-elmélet értéktöbbletre és munkamegosztásra vonatkozó logikáját mérlegelve Lévi-Strauss is kifejti a gyarmatosított és gyarmatosító, kapitalista és proletár viszonyrendszerét, mint egy gyarmati helyzet „dinamikus töltetét”, amely révén a fejlődés feltételeinek egyikeként nevezi meg, hogy „az előzőleg megtépázott társadalmakra kívülről erőltesse rá magát” egy olyan nyugati civilizáció, amely a maga születéséhez és növekedéséhez kíméletlenül fölhasználja azokat a bennszülött csoportokat és erőforrásokat is, amelyekkel alig van kapcsolata (Lévi-Strauss 2001, 256. old.)...

Eddig az antropológusok okfejtése. A leírás bővíthető más szakmunkák, forráskutatások és más égtájak antropológiai-etnológiai kutatásának szakirodalmából. Ha a társadalmak belső rétegzettségének, a társadalomszervezet mintáinak távolságtartó képletét kívánjuk megrajzolni, akkor a tradicionális (vagy Georges Balandier kifejezésével: a hagyománytartó) társadalmak és a modern rendszerek struktúrái megannyi intézménytől függenek, amelyek a státusok, a normák, a szerepek és funkciók mentén a következő rendszerben oszlanak meg: a gazdaság típusát tekintve megkülönböztethető a *tradicionális* rendszerekben a vadász és gyűjtögető, valamint az agrártermelést folytatók társadalma, a *modern* rendszerek között pedig az iparosodott és a posztindusztriális társadalom. A négy típus a „fejlődés” irányát tekintve a gyűjtögetés → termelés → elosztás → szolgáltatás felé halad. S míg az agrárius rendszerekben is van gyűjtögetés, részbeni ipari tevékenység, elosztás és szolgáltatási igény, illetve az iparosodás során is szükség van az élelemtermelés háttérére vagy az elosztási és szolgáltatási szférára, addig a posztindusztriális berendezkedés egyre kevesebb agrárszférára tart igényt és semennyi halász–vadász–gyűjtögető népességet nem kíván eltartani (Turner 1972, 22–34. old.). A szó antropológiai vagy ergológiai értelmében megszűnni látszik az a típus, amely a „civilizációs” fejlődés hajnalán, a tudatos mezőgazdasági termelő (ültetvényes, állattartó) megélhetési típusát megelőzően nyert teret a társadalmi gazdálkodás történetében. A zsákmányolók azonban (hogy a kulturális antropológia egyik kulcsfogalmát idézzem, s ahogy Hollós is írja:) *adaptálódtak*, nem pedig megszűntek. Ha egy merész időutazással az olvasó átsuhan a társadalmi munkamegosztás történetén, nem fogja elkerülni figyelmét az egyes társadalomtörténeti korszakok marginalizált típusainak (koldusoknak, félnótásoknak, megbélyegzetteknek, kirekesztetteknek, fertőző betegeknek, leszerelt katonáknak, vásári mulattatóknak, vándorcigányoknak, kegy- vagy trónfosztottaknak, kiátkozottaknak) az a hatalmas tömege, amely „kisebbségként” élt és él ma is, számtalan zsákmányoló és gyűjtögető életmód-stratégia szerint. S ugyanebben a gondolatmenetben éppúgy megtalálhatjuk helyét nemcsak a deklasszálódott társadalmi csoportoknak, haramiáknak és kalózkodóknak, városi plebejusoknak és tönkrement iparosoknak, kitiltott zsidóknak, vesztes hadvezéreknek vagy kiugrott papoknak, hanem a társadalom másik pólusán, az elit köreiből élő, ám a fennálló (gazdasági) rendszer logikája szerint éppúgy gyűjtögető és zsákmányoló típusnak nevezhető egyéneket és csoportokat is megjelöljük, akik szintúgy megkaparintói, (újra)elosztói vagy kisajátítói az elérhető-megszerezhető javaknak és forrásoknak. A császári birodalmak, az egyházi állam, a jelentős katonai potenciállal rendelkező uralkodók, a városi hatalmasságok és fejedelmi rangú kegyurak, a jogi és üzleti elit vezéralakjai *úgyisintén zsákmányolók* a szó egy középkori vagy újkori értelmében. S ha korunk vagyongyűjtögetőit tekintjük, olajsejkektől világháló-birtokosig, a magas politikai és bankár-elittől a festészeti klasszikusait kollektívokba rendező vagyon-konvertálókig, akkor nem lehet kétségünk a gyűjtögető típus megmaradásáról, még kevésbé a szűk körű zsákmányoló rétegről.

A gondolatmenet ezidáig egy párhuzam mentén, mondhatni „ötletszinten” maradt, ez talán kétségtelen. De mielőtt még néhány példával illusztrálnám a zsákmányolás „prehistorikus” és modern formái megfeleltetésének lehetőségét (amit egyébiránt bármely antropológiai alaptankönyv megtesz, lásd Birket-Smith, Haviland,

Herskovits), tartozom még egy kiegészítő definícióval és egy erre épülő „önreflexióval”, ami ugyanennek a gazdasági–társadalmi funkciónak más típusú meglétére, variálására utal. Ugyanis némi önvizsgálat, s az antropológia első klasszikusaitól szinte norma-értékkel mérve „kötelező” önreflexió alapján úgy vélem: maga a kutató (legyen mondjuk etnológus, antropológus, vagy akár politológus, szociológus, esetleg pedagógus akár) maga is a gyűjtögetők közé tartozik. Egész élettevékenysége, létmódja, társadalmi jelenlétének legitimitása arra épül, hogy információkat gyűjt (és oszt el adott esetben), adatokat és tudást zsákmányol a környezet kínálta feltételek között. Az csupán részletkérdés, hogy amikor szerzett, begyűjtött tudását „piacra” viszi, értékén áruba bocsátja, egyszóval intézményes keretek között kereskedik vele, akkor a pusztán szükségleti gazdálkodáson túli, annál bizonyos értelemben bonyolultabb tevékenységet folytat (legalábbis annyiban, hogy mozgáspályái többször és alapvetőbben érintik a „tudástermelők” és „tudásfogyasztók” egyes köreit, hogy ugyanezen a piacon hosszabb időre beosztható értéktöbbletre tesz szert, amelyet fölél ugyan, de egyúttal biztosítja a további „begyűjtés” „termelés”, elosztás és szolgáltatás feltételeit stb.). De – mint Hollós Maridánál olvastuk – minthogy

„az emberi társadalom kialakítja gazdasági rendszereit, s ezek révén különböző javakat és szolgáltatásokat termel, oszt el és használ fel a gazdasági viselkedésmódok, motivációk és választások alapján a társadalmi javak és szolgáltatások termelésében, elosztásában és fogyasztásában – mégpedig a kultúra részeként”

–, mindezt nyugodtan tekinthetjük úgy, mint az emberi viselkedéstípusok és gazdasági szerepek egyikét, amely a kifejlődött szükségleti formák és a körülmények fogságában beosztható idő, energia és (tudás)tőke egyik (velejeig kulturális) megnyilvánulási formája, amely e szerepet vállalóknak a választható cselekvésmódok egyikeként a saját anyagi jólétet és profitot maximálisan biztosítani próbálja, s teszi ezt szűkebb közössége érdekében is (lásd Hollós, i.m. 46. old.). A kulcsfogalom itt a közhaszon, a közösségi célja és értelme mindennek, ami a magánérdekű, önfenntartást szolgáló gyűjtögetésen túl van. Régebben ezt úgy fogalmazták, hogy az *értelmiség hivatása*, s társadalmi–erkölcsi értelemben önmaga „áruvá válásának” elkerülését célzó *morális szerepe* a tét, s értékét, tevékenysége értelmét is ezzel a legitimáló tartalommal lehetett mérni.

S itt engedtessek meg egy további kiegészítő definíció. Az antropológiai – és általában a társadalomtudományi – szakterminológiában a zsákmányolók szociokulturális csoportjára kétféle fogalmat használnak. Jól illusztrálja ezt a francia szakszókincs, amely (korántsem egy értelemben, nem szinonim tartalommal, de a körülírásokban vagy esettanulmányokban felváltva használva) „*collecteur*”-ról beszél a keresgélő-találó, készletező, kiegészítő, gyűjtögető életmód esetében, és „*prédateurs*”-ökről szól akkor, amikor elorzó, megkaparintó, rabló, fosztogató, vagyis korántsem a minimális önfenntartó tervszerűség értelmében vett tevékenységről beszél. A két létforma az életvitel és a körülmények szempontjából igen közel áll egymáshoz, s elválasztó „határuk” nem a természeti adottságok függvénye pusztán, hanem legalább annyira mentalitásé is.

S épp ezen a ponton kívánnék visszatérni az antropológiai alapismereti anyag és a modern társadalmi stratégiák-mentalitások egymásra rímelésének kérdéséhez. Hollós figyelmeztet: a társadalmak többségében (beleértve az amerikaiakat is)

„a racionális költség-haszon mérlegelés soha nem a viselkedés egyedüli motivációja. Ez óvatosságra kell, hogy intsen bennünket, amikor olyan más kultúrákban próbálunk viselkedéseket elemezni, amelyek gazdaságának tűnnek, (tehát jellemző rájuk az árutermelés, elosztás és fogyasztás), de a nyugatiak szemében irracionálisnak tűnhetnek, azaz nem jellemző rájuk az egyéni önérdék maximalizálása”.

Nos, e téren nincs gond, korunk „posztmodern” társadalmainak, s ezek közt a „poszt-szocialista” jólétiség felé nyomuló magyar társadalom (ha „saját kultúra” te-repeként elemezzük) értékrendjében korántsem tűnik irracionálisnak az egyéni érdek önös prioritásainak biztosítása. Sőt: ami nem egyéni cél, ami nem magánérdek, az tűnik elavultnak, idejétmúltnak, rendszerváltás előttinek, ósdinak, nevetségesnek. S ha

„Sahlins a vadászokat és gyűjtögetőket 'ősi jóléti társadalmaknak' nevezi, ... mert igényeik korlátozottak és technológiájuk több mint elég, hogy kielégítse szükségleteiket”,

akkor e téren épp ellenkezőleg állunk: igényeink túlívelnek a szükségleteinken, s ha erőforrásaink szűkösek is, de a kisajátítási–privatizálási logikákat nem a termelési egységek reális profitja és tervszerű egyensúlya motiválja (mint a weberi értelemben vett protestáns etika vezérelte gazdaságban), hanem a gazdagság mint „egyetemes emberi érték” elérésének vágya. Hollós szerint (s számos más társadalomkutató is ezt bizonyítja):

„az élvezetekre szánt szabadidő egyike azoknak a céloknak, amelyre az emberi erőfeszítés irányulhat. A másik a társadalmi státusz, vagy az elismerés növelése” (uo. 47. old.).

A modernizáció útján elindult társadalmakban az elosztásból eredő haszonvétel, sőt ma már egyre inkább maga az elosztási jogosultság adja az egyén rangját, s ha megfontoljuk azt, hogy

„más társadalmakban a presztízs bőkezűséggel, nagylelkűséggel, mások megajándékozásával fonódhat össze. Azokat, akiknek több van, mint másoknak, kapzsinak tarthatják és inkább elvesztik presztízsüket, mintsem megerősítik azt”,

akkor az évezredek óta és ma is egzisztáló trobriandi társadalom vagy a kwakiutl indiánok által fenntartott adomány- és csererendszer olyan elosztási- és értékmodellre reprezentál, amelyben a kollektív érdekek és a rang összhangja egyszerre segíti az anyagi boldogulás és a „mentális ökológia” érvényesülését.

Állítsuk egy pillanatra szembe ezzel a „primitív” gyűjtögető, „kiélő” magatartással és szokásnormával a mai magyar társadalmi–politikai–gazdasági elit alapmagatartását. Nézzünk bele a heti- és napilapok híreibe, a televíziós vagy parlamenti purparlékba, a bírósági peranyagokba vagy a tollasodó elitek „gyűjtögető” életmódjának

kacsalábon forgó eredményeibe, s (köznapibotrányok felség- vagy becsületsértő vádaskodásaitól itt megkímélve az olvasót) azonmód szembe tűnik a stiláris (lingvisztikai–retorikai) különbség a collecteur és a prédateur között. A mai magyar prédálók esetében sajnos nemcsak olyan népcsoportról van szó

„akik kevés, vagy semmi erőfeszítést nem tesznek azért, hogy ellenőrizzék azokat a természeti erőforrásokat, amelyek létfenntartásukat biztosítják” (Hollós uo. 49. old.),

hanem parlamenti többség, kormányzati szféra által elfogadott és biztosított közpénzeket, nemzeti vagyont, beruházásokat prédálnak fel, s csöppet sem tanulmányozzák morális antropológiai háttérét a felmerülő társadalmi bizalmatlanságnak vagy annak az ökológiai aggodalomnak, amelyet például a szellemi eszközök „prédálói” hangoztatnak...

Nézzünk illusztrációképp néhány más „szövegszerű” párhuzamot!

„Ahogy a növénytermesztés és az állattartás számos területen fejlődött, úgy kezdtek el a földműveléssel és pásztorkodással foglalkozó népek számban gyarapodni és földrajzilag elterjedni. Egy ezredév múlva, ez a növekedés és expanzió a zsákmányolókat olyan területekre kényszerítette, amelyeket a földművelők és pásztorok nem találtak elég jól hasznosíthatónak, vagy nem voltak képesek azokat eredményesen kiaknázni” – írja Hollós (uo. 49. old.).

Szinte a honfoglalást követő preindusztriális magyar világ sejlik föl a sorok mögött, majd a huszadik század iparosítási lendülete, s az új utakat kereső gyűjtögetők pályamódosítási stratégiái, melyekből egyre inkább hiányzik az agrárium fennmaradásáért folytatott küzdés vágya... Megvan viszont a megtérülő minél kevesebb befektetésre orientált, minél több haszonra kalkuláló alapmagatartás, amely a „kiaknázás” olykor jóval préda-éheőbb változatait is rendszeresen előállítja...

„A zsákmányolóknál a kor és nem szerinti munkamegosztás dominál, bár a szaktudás és a különleges képességek is alapot jelentenek a feladatok kijelölésénél. A férfiak elsőrendű feladata a vadászat, a nők pedig a növények gyűjtögetése”

– mintha a pártfrakciókhoz való tartozást, az előéletet és a ma „konvertálható” kapcsolatokat és pályamódosításokat osztályozná a szerző, beleértve a Land Roveres bevásárlókocsival napi kenyéradagért szaladó politikus-nejeket is...

„A legtöbb zsákmányoló évszakonként vándorol. A Föld egyetlen természetes területe sem kínál az egész év során azonos fajtájú és mennyiségű forrásokat. (...) A legtöbb zsákmányoló csoportnál az évszakok szerinti mobilitás a közösségek koncentrációjával és szétszóródásával párosul. Az emberek nemcsak mozognak, hanem néha viszonylag nagy szálláshelyeken csoportosulnak, majd az év más részére megint szétválnak. Ez az összegyűlés és szétszóródás rendszerint az állati és növényi táplálék hozzáférhetősége szerint alakul”

– magyarán a brüsszeli munkavacsorák, külföldi látogatások, preferált nyaralóhelyek felkeresése, bankbetétek külföldre telepítése, bankár-partyk, bécsi és svájci kiruccanások, afrikai vagy ázsiai tárgyalások, pápai audienciák és parlamenti ülésszakok szervezik a kortárs gyűjtögetők szétszóródási-gyülekezési küzdelmeit.

„A zsákmányolók másik közös vonása a csoportok kis létszáma. A legtöbb ilyen csoport 50 főnél kevesebbet számlál. Az antropológusok hordáknak nevezik ezeket. (...) A hordák kis méretét főleg a zsákmányoláshoz való szervezeti adaptációnak tekinthetjük. Egy bizonyos időszak alatt (főként a környezettől és annak erőforrásaitól függően) a hordák kimerítik az adott területet és új környezetbe kell költözniük. Minél nagyobb egy horda, annál gyorsabban használja el egy hely vadnövényeit és irtja ki állatait, és így annál sűrűbben kell helyet változtatnia. A hordák kis méretének egyik oka így az is, hogy a kisebb csoportoknak nem kell olyan sűrűn felkerekedniük, mint a nagyobbaknak. Tehát a legtöbb vadászó és gyűjtögető horda kicsi, bár számuk jellemzően évszakonként változik az erőforrások hozzáférhetőségének függvényében. A hordák összetétele is flexibilis – azaz egyének és a családok nem maradandóan csatlakoznak egy hordához, vagy egy területhez, hanem számos választási lehetőségük van, hogy hol és kivel éljenek”

– amiként a pártfrakciók, parlamenti „átülések”, bizottsági csoportok, pártszakadások, házépítési és saját birodalom-szervezési tevékenységek épp így osztják meg és formálják át a hazai politikákat érdekcsoportozatait.

„Annak a területnek, amelyet én másokkal együtt birtoklok, lehetnek gazdag erőforrásai ebben az évben, de a csapadék évről évre és területről területre annyit változik, hogy a jövőben rákényszerülhetek, hogy ideiglenesen elhagyjam. Azzal, hogy az idén befogadom rokonaimat biztosítom, hogy később egy lehetséges nehéz időszakban ők is befogadjanak engem. A települések összetételének flexibilitása lehetővé teszi egy bizonyos területen élő populáció számára, hogy méretét bármelyik évben az ott hozzáférhető forrásokhoz igazítsa”

– amelyek persze meglehetősen változékonyak, függően a pártkoalíciós tárgyalásoktól, privatizációs és konzorciális folyamatoktól, felügyelői és igazgatósági testületi igényektől, lakószomszédsági relációktól vagy területi-önkormányzati érdekképviselési állapotoktól.

„Mint korábban említettük, a zsákmányoló adaptáció különféle lehet. Nem minden vadászó-gyűjtögető illik a most bemutatott általános leírásba, mivel nem volt mindegyik nagyon mozgékony és élt kis, változó méretű hordákban. A Föld néhány részén a környezet eléggé gazdag és állandó forrásokkal rendelkezett ahhoz, hogy a zsákmányolók nagy, különálló falvakban lakjanak. Ez különösen igaz akkor, ha ismerik a táplálék-konzerválás technikáját (...) amely kiküszöbölheti a források bőségének természetes ingadozását és ez néha lehetővé teszi számukra, hogy adaptálódjanak a letelepedett létformához”

– való igaz, nem minden gyűjtögető tud azonos módon adaptálódni, nem minden gyűjtögetőből lesz zsákmányoló, s sokan tudják megoldani más módon is a források bőségének várható ingadozásával együtt járó társadalmi szerkezetváltozást vagy létszámmódosulást, miként a szedanterizálódott életmódhoz is másként és másként tudnak alkalmazkodni a vadászó-gyűjtögető csoportocskák...

Nem kívánok az itt levezetett párhuzammal semmiféle „morális felsőbbrendűség” nevében szólni – úgy vélem, pusztán az antropológusok másként-gondolkodá-

sának eredménye, hogy a posztmodern piaciság felé meginduló magyar társadalmi-gazdasági tudat egy sajátos apró vonására hívom fel a figyelmet, amely nem a „primitív népek” alsóbbrendűségéről árulkodik, hanem arról a funkcionális eltérésről, amelyből „logikailag” zárható ki a posztmodern gazdaság és a gyűjtögetés-zsákmányolás viszonya, főképp akkor, midőn az agrárium fejlesztésére és az ipari fejlettség szinten-tartására ugyancsak költségvetési milliárdok mennek el, jelesül azért, hogy a magyar társadalom és gazdaság ne kerüljön vissza a gyűjtögető népek szintjére. Kérdés lehet persze: ha történelmi példák is szólnak arról, hogy minden kornak megvoltak a preferált vagy diszpreferált (támogatott illetve kizárt) gyűjtögető körei, akkor miért épp a mi korszakunk és gazdasági racionalitásunk tudná nélkülözni mindezt... A válasz e kérdésre nem tisztán az antropológus dolga (hivatásából eredően amúgy is főképp kérdezni szokott), s ha nézőpontja amúgy is a kölcsönös csererendszerek és kooperációk harmóniája mentén található, akkor még kevésbé egyedül az ő feladata a „nagy tanítás” előadása, s torzító optikája ismeretében tartózkodhat a „primitívekkel” kapcsolatos elfogultságtól. Ezzel talán ismét lehetővé teszi, hogy elkerülje az „etnocentrizmust”, ami ugyan nem sokat segít a világ visszatörzsiesedésén, de legalább a tapasztalat-gyűjtögető kutatói attitűd megmaradhat a tudás-csere-rendszerek fenntartásánál és a potlach-ünnepélyek nagy közös tüzeinek táplálásánál...

Kérdés továbbá az is, hogy a „politika mint profán vallás” (Marx), vagy mint elhivatott küldetése a kiválasztottaknak, miképp veszítette el közszolgálati jellegét, eredeti értelmét. A hatalom karizmatikus természete a törzsi világban, s a racionalizált-civilizált világban is sokáig még megvolt. Talán cserélhetővé váltak a jelzők: uralkodó, császár, király, püspök, herceg, miniszter – aki a hagyomány, az ősök céljainak legitim folytatója, programjuk megőrzője volt – lett utóbb elnök, frakcióvezető, bürokrata, pártvezér, technokrata, tudós... Durkheim már arra hívta föl figyelmünket: saját magunk alávetettjei vagyunk (hivatkozva Maffesoli 1992, 40. old.). A huszadik századi etnológusok szerint a *megegyezés* volt a hatalom korlátozásának eredője (lásd Lévi-Strauss: *Szomorú trópusok*), s a politikai antropológusok már egyre többen arról írnak: a politika kezdetől a *megállapodásra* épült, a képviselők jelöltjeinek *megbízása* is, az állam és a társadalom viszonya éppúgy (Abélès 2000). E kapcsolatrendszerben azonban alapvető morális bomlás, erodálódás és bizalomvesztés történik. Olyan, amely immár nem szociokulturális integrációk, nem etnokulturális vagy foglalkozási csoportok kérdése, hanem a nagyságrendeké, a tömegerőé, a gyorsaságé, a kiszámíthatatlan és kivédhetetlen hatásoké (Virilio – Litringer 1993, Turner 1997b). Ezek az immár „nem civilizált” mechanizmusok, s az európai társadalmak többségében meglévő megkülönböztető-lekezelő gesztusokra való hajlandóság mondatja rendszerint, hogy a komplex társadalmak „egyneműségével” szemben megjelentek a törzsi szintű szerveződésmódok, csoport-kötöttségű szándékokkal, belterjes érdektérrel, „alulról jövő, demokratikus követelések” nevében fogalmazva meg önérdüküket...

A törzsek kora és a törzsiség újraszületése nem pejoratív a fogalom mai értelmében, hanem épp ellenkezőleg: a globalizálódás, a mindent uraló egységesítés, a mindenható fogyasztóiség szemben áll a mikro-csoportusulásokkal. Korunk „fejlődéselvűsége” és „haladáspártisága” az egyént és a kiscsoportot mint az ésszerűtlenül gon-

dolgodó másságot bélyegzi meg, amely nem hajlandó tudomásul venni a felvilágosult racionalitások (közélet, közpolitika, megjelenített közérdek) fontosságát az államegységek és egyesült államok alakzataiban. Kettős ésszerűség küzd itt egymással: az egyén önmegjelenítése és a magától értetődő kollektívumé, amely csoportok, pártok, szervezetek, nemzetek formáiban testesült meg, vagyis hát „a politika” főségét, mindenhatóságát bizonyítja, elnyomva minden ego-t a társadalom „egységén” belül. Maffesoli szerint ez az apollóni és dionüszoszi nagyság vitája, amelyben a politika spirituálissá lett, a hatalom embere átadta helyét az erő emberének, a hatóság szerepe a hatalmasé lett, az uralmi képesség megjelenésmódja pedig, mely ciklikus változásokban ugyan, de mindig is az intézményes hatalmat csatornázza be, most egy új ciklusban egyfajta „ozmotikus” cselekvésvolyam lett, sokkalta kevésbé racionális, mint korábban volt (Maffesoli 1992, 150. old.).

A történelem maga is egy folyó, helyet és teret követelő, adaptációt kínáló és elváró, melyet még a határok közt tartani vagy terelni vágyó sem tud mindig gátak közt tartani (Maffesoli 1992, 33. old.). Az idő és az események áradása pedig nemigen lehet ínyére a természeti embernek... Még a városi nomád fogalma is kialakult, s részben fedi azt az „idő-vállalkozó” típust, amelyből Tatán is megszáll néhány a hét-köznapok éjszakáin, multinacionális cégek Tatabányára telepített üzemegységeiből átruccanva az „alvóváros” kellemesebb terébe... (A fogalomról lásd Niedermüller 1999). A „természeti ember”, avagy a természetben lazán installálódott embertípus persze ennek épp az ellenkezője – Lányi András egy emelkedett példázata szól épp erről az esetről: Arne Naess a személyiség ökológiai elméletének kidolgozásakor egy lapp halász esetét idézi fel,

„aki Norvégia északi részén, egy folyó partján élt. Ezen a folyón egy szép napon vízi erőművet kezdtek építeni. A helybeliek tiltakoztak, majd megpróbálták megakadályozni az építkezést. Ezért bíróság elé kerültek, ahol a mi halászunk azzal védekezett, hogy önvédelemből cselekedett. A folyó, állította, része a lényének, tehát vele szemben követ el erőszakot, aki gátat emel rajta. (...) A reflexió ezek szerint nem valamiféle válaszfal ember és környezete között, hanem a bensőségesebb összetartozás lehetősége. (...) Az Én – Naess intuíciójának megfelelően – csak az azonosulás aktusában ragadható meg; sohasem azonos önmagával. Nem kész adottság, hanem megvalósításra váró feladat. Viszonyaiban valósítja meg magát: azzá lesz, amivel azonosul. (...) Ez korántsem passzív viszony, hanem a legnagyobb erőfeszítés, ami tőlünk kitelik. Igaz, célja nem a természet átalakítása, hanem önmegvalósítás, abban az értelemben, ahogyan ezt a kifejezést Arne Naess használja: az ember emberként akkor valósítja meg magát, ha a Másikban saját létének határtalan lehetőségeit ismeri fel. Tehát – ha úgy tetszik – nem önzetlenül jár el, amikor kíméli, óvja, ami az útjába kerül: magának tartja meg. Az egoista saját lehetőségeit korlátozza és mélységesen lebecsüli magát, mondja Naess, amikor képességeit az önérvényesítés narcisztikus törekvésének szolgálatába állítja. A puszta önfenntartás eszközként silányítja a világot: fel- és elhasználja. A használat a megértés ellentéte. Lemond a létezés feltárulkozó gazdagságáról, csak azért, hogy lénytársait szegényes szolgálatokra kényszerítse. Rendelkezik velük, még arra is képes – vagy csakis arra képes –, hogy megfossa őket létüktől, de ennek az uralkodáshoz nincs semmi köze.

Amikor az ember lemond a megértésről, saját létének értelmét áldozza fel. Az önfenntartás nem cél az ember számára, hanem kényszerűség. Minél rafináltabban és bőségesebben

gondoskodik saját úgynevezett szükségleteiről, minél több és kellemesebb elfoglaltságot talál kielégítésük körül, és minél kevesebb képességét veszi igénybe az egyhangú hajsza, amit a pénzkeresetté züllesztett munkavégzés jelent, annál kinzőbb és megválaszolhatatlanabb marad számára a kérdés, hogy mivégre él. Félreértette léthelyzetét: uralkodni akart a létezők fölött, ami képtelenség, hiszen létüknek törvényt nem ő szab. Nem istenükké lett, csupán élősdívé: egész uralma a hullán lakmározó férgek királyságához hasonlatos” (Lányi 1999, 80–83. old.).

Természetesen mindez, beleértve az együttéléstan embertudományi aspektusait és a magam asszociatív témaválasztását, nem tény, hanem értelmezési mód, antropológiai távlatokba vetítése egy olyan jelenségnek, amelyet a saját társadalmát kutató számára mint lehetséges interpretáció kínálkozik. Lányi András mai együttélés-tana is épp arra rímel a halász példájával, amit Hollós Marida mint önérdékű racionalitásként fogalmaz meg, s amit Maffesoli elemez sajnálkozva: az érzelmi döntések, az indulati politika satnyaságára, az öntudatlan és ön(ki)zsákmányoló emberi felfogásmódra. Arra, amely nem képes az idő ritmusát érezni, az értékek rendjét tisztelni, csupán kapzsi markolással megragadni a magát. Zsákmányolni, ökológiai értelem, emberi megértés és morális felelősség nélkül – nem „bozótlakóként”, hanem „modern lényként”.

Hivatkozott és felhasznált szakirodalom:

- ABÉLÈS, Marc
2000 *Az állam antropológiája* (megjelenés előtt), Budapest, Századvég Kiadó.
- BALADIER, Georges
1990 Sociétés traditionnelles, in: Philippe BRENOT szerk.: *Sociétés. De l'animal à l'homme*, Paris, L'Harmattan, 117–132. old.
- BETTELHEIM, Bruno
1988 Egy kevésbé tanulmányozott viselkedésmód: az erőszak, in: *A végső határ. Tanulmányok*, Budapest, Európa Kiadó, 121–122. old.
- BIRKET-SMITH, Kai
1969 *A kultúra ösvényei*, Budapest, Gondolat.
- DOMENACH, Jean-Marie et al. szerk.
1980 *La violence et ses causes*, Paris, UNESCO.
- DUMONT, Louis
1998 *Tanulmányok az individualizmusról*, Pécs, Tanulmány Kiadó, 13–26, 73–113. old.
- GEERTZ, Clifford
1988 Sűrű leírás, in: VÁRI Attila szerk.: *Misszionáriusok a csónokban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 13–61. old.
- HAJNAL László Endre
2002 Nagyvárosi cigányok a változó gazdasági környezetben. In: SZAKÁL Gyula – UDVARHELYI Éva Tessza – A. GERGELY András szerk.: *Elíttek és piaci kultúraváltások*, Budapest, MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek, No 89., 161–181. old.

- HAVILAND, William A.
1987 *Cultural Anthropology*, 5th edition. University of Vermont, CBS College Publishing, New York, Holt, Rinehart and Winston, 155–187. old.
- HERSKOVITS, Melville J.
1952 *Economic Anthropology. A Study in Comparative Economics*, New York, Knopf.
- HOLLÓS Marida
1999 *Bevezetés a kulturális antropológiába*, Szimbiózis kötetek 2., VI. fejezet, Budapest, ELTE, 46–53. old.
- KLINEBERG, Otto
1980 Les causes de la violence: approche psychosociologique, in: Jean-Marie DOMENACH et al. ed.: *La violence et ses causes*, Paris, UNESCO, 115–129. old.
- LABURTHE-TOLRA, Philippe – WARNIER, J. P.
1993 *Ethnologie – Anthropologie*. Paris, P.U.F.
- LÁNYI András
2000 *Együttéléstan*, Budapest, Liget, Könyvek.
- LÉVI-STRAUSS, Claude
2001 A kulturális diszkontinuitás és a gazdasági-társadalmi fejlődés, in: *Strukturális antropológia II.*, XVII. fejezet, Budapest, Osiris, 253–260. old.
- LUDASSY Mária
1992 *A toleranciától a szabadságig*, Budapest, Kossuth, 93–101. old.
- MAFFESOLI, Michel
1991 *Le temps des tribus. Le déclin de l'individualisme dans les sociétés de masse*, Paris, Livre de poche.
- MAFFESOLI, Michel
1992 *La transfiguration du politique. La tribalisation du monde*, Paris, Grasset.
- MIRLEAU, Hubert de
1999 *Fatalitás-e a demokrácia?*, Budapest, Stella Maris Kiadó.
- MUMFORD, Lewis
1986 *A gép mítosza*, Budapest, Európa Kiadó, 59. old.
- NIEDERMÜLLER Péter
1999 Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban, *Replika*, 38., valamint <http://www.c3.hu/replika>
- OLSON, Mancur Jr.
1982 „A kollektív cselekvés logikája”, Budapest, Művelődési Minisztérium, *Szociológiai füzetek* 29., 45–54. old.
- SAHLINS, Marschall D.
1997 Specifikus és általános evolúció, in: BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, Budapest, Panem, 494–495. old.
- SÁRKÁNY Mihály
2000 Kulturális ökológia – távlatok és korlátok, in: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*, Budapest, L'Harmattan, 31–43. old.
- THURNBULL, Colin M.
1970 *Az afrikai törzsek élete*, Budapest, Gondolat.
- TURNER, Jonathon H.
1972 *Patterns of Social Organisation. A Survey of Social Institutions*, New York, McGraw-Hill Book Company, 22–34. old.
- TURNER, Victor W.

- 1997a Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai, in: BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, Budapest, Panem, 675–711. old.

TURNER, Victor W.

- 1997b Liminalitás és communitas, in: ZENTAI Violetta szerk.: *Politikai antropológia*, Szemeszter-sorozat, Budapest, Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, 51–63. old.

VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya

- 1999 Az individualizmus különböző formái a sikerképzetekben, in: VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya – SOLYMOSI Zsuzsa szerk.: *A siker lélektana. Szociálpszichológiai és szociológiai tanulmányok a sikerről*, Budapest, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, 204–226. old.

VIRILIO, Paul

- 1992 *Az eltűnés esztétikája*, Budapest, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám.

VIRILIO, Paul – LOTRINGER, Sylvère

- 1993 *Tiszta háború*, Budapest, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, 23–79. old.

VIRILIO, Paul

- 1998 A harmadik intervallum, *Café Babel*, 3. (29. őszi) szám, 77–83. old.

WHITE, Leslie

- 1997 A szimbólum: az emberi viselkedés eredete és alapja, in: BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, Budapest, Panem, 459–486. old.